

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ
Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи**

Менюк Людмила Анатоліївна

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ-УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ**

231 Соціальна робота

РЕФЕРАТ

магістерської роботи
за освітньо-професійною програмою «Соціальна робота»

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
*кандидат педагогічних наук
Гончар Інна Григорівна*

Умань – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ-УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ.....	8
1.1. Встановлення соціальних гарантій та статусу учасника бойових дій: зарубіжний та вітчизняний досвід	8
1.2. Основні аспекти соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій.....	24
Висновки до першого розділу.....	38
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ-УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ.....	40
2.1. Дослідження індивідуально-типологічних особливостей військовослужбовців-учасників бойових дій.....	40
2.2. Програма соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій.....	50
Висновки до другого розділу.....	63
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69
ДОДАТКИ.....	83

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Одним із основних загальнонаціональних пріоритетів державної політики України є захист та підтримка сім'ї як найважливішого соціального інституту. Це стосується військовослужбовця-учасника бойових дій та його сім'ї, яка сьогодні посідає одне з провідних місць у соціальному устрої українського суспільства. Важливість соціальної роботи з військовослужбовцями-учасниками бойових дій та їх сім'ями зумовлюється тим, що військовослужбовці-учасники бойових дій є соціальною групою, яка істотно впливає на все суспільство в цілому, оскільки реаліями сьогодення є відкритий військовий конфлікт на Сході України. Зміцнення сім'ї військовослужбовця-учасника бойових дій, її життєстійкості, захист інтересів і прав її членів вимагають спеціально організованої, науково обґрунтованої та технологічно виправданої соціальної підтримки.

Участь у бойових діях впливає на свідомість людини, піддаючи її серйозним якісним змінам. Посттравматичні стресові порушення сприяють формуванню специфічних сімейних відносин, особливих життєвих сценаріїв і можуть впливати на все подальше життя людини.

В умовах сучасного життя у нашій країні відбуваються глибокі зміни, які стосуються всіх сфер життя громадян та суспільства в цілому. Це пов'язано із ситуацією, що склалася на Сході України, і збільшенням кількості військовослужбовців-учасників бойових дій. Разом із бойовим досвідом вони отримують фізичні й психологічні травми, а їхня психіка зазнає значних змін. Згодом учасники бойових дій починають страждати на психічні розлади та відчувати труднощі у процесі адаптації до мирного життя. Тому виникає потреба у пошуку ефективних шляхів адаптації та соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців, що побували в районі збройних конфліктів.

Психологічні наслідки участі в бойових діях призводять до того, що в умовах вже мирного часу через загострене почуття справедливості, підвищену

тривожність, «вибухові» реакції, що періодично виникають у відповідь на будь-які подразники, депресивні стани, у ветеранів порушується соціальна взаємодія, виникають сімейні конфлікти та проблеми з працевлаштуванням. У таких людей втрачається інтерес до суспільного життя, знижується активність при вирішенні життєво важливих проблем.

На шляху соціально-психологічного та соціально-правового захисту учасників бойових дій закріплено низку державних законодавчих документів, основними з яких є: Конституція України, закони України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про державний бюджет України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Вони гарантують військовослужбовцю-учаснику бойових дій соціальний, правовий та психологічний захист, створення належних умов для отримання необхідного лікування й реабілітації, права на повноцінне життя.

Не викликає сумніву той факт, що проблема соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій привертає увагу науковців. Відтак періодично з'являються дослідження, в яких розкриваються актуальні питання: загальні підходи до організації процесу реабілітації (Голяченко А., Царенко Л. та ін.), особливості соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій (Алещенко В., Бриндіков Ю., Буряк О., Немов Р., Радиш Я., Соловйов І. та ін.), проблеми адаптації в мирному житті (Концов Е., Осухова Н., Сергієнко Т., Таран Ю. та ін.), використання методів арт-терапії (Бриндіков Ю., Копитін А., Солов'єв С. та ін.) та ерготерапії (Бриндіков Ю.) у ході реабілітації.

Попри наявні наукові дослідження різноаспектних напрямів соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій сучасних світових дослідників, залишаються питання, які потребують уточнення та подальшої розробки, що зумовлює актуальність обраної теми дослідження: **«Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців-учасників бойових дій».**

Мета дослідження – розробити, теоретично обґрунтувати і впровадити програму соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження**:

1. Уточнити зміст базових понять «учасник бойових дій», «соціально-психологічна реабілітація».
2. Охарактеризувати завдання і принципи здійснення соціально-психологічної реабілітації.
3. Виявити індивідуально-типологічні особливості військовослужбовців-учасників бойових дій, які впливають на процес адаптації в цивільному суспільстві.
4. Розробити й експериментально перевірити програму соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій в умовах цивільного суспільства.

Об'єкт дослідження – соціально-психологічна реабілітація.

Предмет дослідження – соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців-учасників бойових дій в умовах цивільного суспільства.

Методи дослідження. *Теоретичні:* вивчення та аналіз філософської, педагогічної і психологічної літератури з метою виявлення стану проблеми в науці та визначення концептуальної основи дослідження; синтез, індукція, дедукція, зіставлення, узагальнення та систематизація результатів наукових досліджень з метою визначення стану розробленості проблеми соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій і перспективних напрямів її вирішення. *Емпіричні:* діагностичні – анкетування, тестування, інтерв'ювання, індивідуальні й групові бесіди, вивчення результатів діяльності, спостереження для обґрунтування програми соціально-психологічної реабілітації; експерименти – констатувальний, який дав змогу виявити індивідуально-типологічні особливості військовослужбовців-учасників бойових дій та формувальний, завдяки якому відстежено динаміку та перевірено ефективність програми.

Теоретичне значення роботи. Результати дослідження доповнюють та розширюють уявлення про соціально-психологічну реабілітацію, зміст, форми цього процесу та його особливості у роботі з військовослужбовцями-учасниками бойових дій. Результати дослідження також корисні як теоретичне підґрунтя для розробки принципів організації та змісту соціально-психологічної допомоги військовослужбовцям-учасникам бойових дій у ході адаптації до цивільного життя.

Практичне значення результатів дослідження полягає у реалізації системи соціально-психологічної реабілітації та адаптації у цивільному суспільстві військовослужбовців-учасників бойових дій; підготовці діагностичного інструментарію для комплексної діагностики психоемоційного стану військовослужбовців-учасників бойових дій.

Експериментальна база дослідження. Дослідницько-експериментальна робота здійснювалася на базі «Долини учасників бойових дій» ГО «Спілка учасників бойових дій АТО Гайсина та Гайсинського району» Вінницької області.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження доповідалися на засіданні кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери» (Умань, 18 квітня 2019 р.), III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Просоціальна особистість у гендерному вимірі: теоретико-методологічні аспекти» (Умань, 24 квітня 2020 р.), Всеукраїнському науково-методичному семінарі «Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи» (Умань, 15 жовтня 2020 р.), Регіональному науково-практичному семінарі «Інноваційний менеджмент в управлінні персоналом» (Умань, 8 жовтня 2020 р.), Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери» (Умань, 22 квітня 2021 р.).

Структура та обсяг роботи. Випускна кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (113 найменувань), додатків.

ВИСНОВКИ

Результати теоретико-експериментального дослідження засвідчують вирішення поставлених завдань і дають підстави для таких висновків:

1. Уточнено зміст базових понять «учасник бойових дій», «соціально-психологічна реабілітація». Зокрема, учасник бойових дій – це людина, яка захищала незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брала безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримуванні збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, забезпеченні її здійснення.

Соціально-психологічна реабілітація – це комплекс психологічних, соціальних та педагогічних заходів, спрямованих на відновлення психічного здоров'я, порушених психічних функцій, особистого та соціального стану особистості.

2. Охарактеризовано завдання і принципи соціально-психологічної реабілітації. Власне, основними завданнями соціально-психологічної реабілітації є: діагностика індивідуально-особистісних особливостей людини; оцінка когнітивних, перцептивних, емоційних, вольових можливостей; визначення необхідних заходів індивідуальної та групової соціально-психологічної реабілітації; зниження психічної напруженості до рівня, що відповідає оптимальній працездатності, усунення негативних психічних проявів за допомогою комплексного використання психологічних, психотерапевтичних, медичних та фізіологічних методів; проведення професійної реінтеграції та професійної переорієнтації; відновлення здатності встановлювати соціальні контакти та зв'язки.

Основними принципами соціально-психологічної реабілітації є: 1) принцип відповідності реабілітаційних заходів до запитів і потреб особистості; 2) принцип невідкладності, що полягає у наданні соціально-психологічної допомоги відразу після виявлення розладів; 3) принцип єдності,

який передбачає реабілітаційні заходи в різних напрямках (психологічний, соціальний, медичний, трудовий та ін.); 4) принцип послідовності, що ґрунтується на поетапному проходженні запланованих заходів відповідно до програми реабілітації; 5) принцип партнерства, співпраці, що передбачає спільну роботу клієнта та фахівця; 6) принцип відповідності реабілітаційних заходів адаптаційним можливостям та реабілітаційному потенціалу особистості.

3. Виявлено індивідуально-типологічні особливості військовослужбовців-учасників бойових дій, які впливають на процес адаптації в цивільному суспільстві: занижена мотивація, як наслідок низькі вимоги до своєї адаптації; яскраво виражена тривожність та негативне самоприйняття, що призводить до очікування негативних соціальних установок по відношенню до себе з боку інших людей; занижена самовпевненість та самооцінка, що говорить про незадоволення собою і своїми можливостями, через сумніви щодо здатності викликати повагу; негативне емоційне ставлення до себе, пов'язане з сумнівом цінності свого «Я» для інших. За показниками особистісної та реактивної тривожності ветерани демонструють високий рівень тривожності, що провокує сприйняття деяких ситуацій, що складаються в процесі адаптації в суспільстві, як загрозливі, небезпечні для їх самооцінки, самоповаги, нестачі відчуття впевненості в успіху. Такі результати вказують на наявність тенденції тлумачити вимоги і поставлені перед ними завдання як категоричні, високо значимі, на шкоду змістовному осмисленню діяльності та конструктивного вирішення проблем, що виникають.

4. Розроблено програму соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій в умовах цивільного суспільства. Програма будується на основі єдності трьох компонентів: перший компонент – систематичне відстеження ветерана з точки зору його актуального стану і перспектив найближчої адаптації; другий компонент – створення соціально-психологічних умов для успішної реабілітації в соціальному середовищі;

третьої компонент – створення спеціальних соціально-психологічних умов для вирішення проблем навчання, професійної діяльності, спілкування і психічного стану ветерана.

Програма реабілітації складалася з кількох етапів: на першому етапі здійснювали навчання ветеранів методам саморегуляції, проводили психофізичні тренування зі зняття м'язових затисків, неактуальної психічної напруги; на другому етапі здійснювали розв'язання соціально-психологічних проблем ветеранів; третій етап присвячували особистісному зростанню, розвитку комунікативної компетентності та активності, формування прагнення до соціальних контактів.

Основними завданнями розробленої програми є: відновлення особистого і соціального статусу ветерана, що перенесли ПТСР у локальних бойових діях; корекція соціальної поведінки ветерана, покращення комунікабельності, розвиток здібностей до самореалізації, подолання психологічних та соціальних конфліктів; відновлення виснаженої, деформованої депресіями, стресами і перевантаженнями психіки, зняття внутрішньої напруженості й тривожності.

Експериментальна перевірка ефективності розробленої програми продемонструвала позитивні показники. Власне, у ветеранів знизився рівень тривожності. Покращилися показники самоцінності, учасники бойових дій почали відчувати впевненість в собі в умовах цивільного життя, вони стали більш чесними самі з собою, почали прислухатися до своїх почуттів, до них прийшло розуміння, що їх особистість може викликати повагу, симпатію і схвалення у інших. Знизилися показники внутрішньої конфліктності та самозвинувачення, що свідчить про те, що ветерани стали дещо впевненішими, з'явилися перші кроки до саморозвитку та самоприйняття, з'явилася взаємодія між ветеранами. Все це говорить про підвищення рівня соціально-психологічної адаптованості, прийняття себе, емоційного комфорту.

Представлені в дослідженні результати і висновки не претендують на остаточне й вичерпне розв'язання проблеми реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій. Перспективи подальших розвідок убачаємо у здійсненні ґрунтовного дослідження прогресивних технологій соціально-психологічної роботи з членами родини військовослужбовців, які брали участь у бойових діях (дітьми, дружинами, чоловіками).